

WSPÓŁCZESNE MIGRACJE OSÓB MŁODYCH

Wybrane zagadnienia

pod redakcją
Romualda Jończego
i Justyny Rokitowskiej-Malcher

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2024

Recenzja

Diana Rokita-Poskart

Redakcja wydawnicza

Aleksandra Śliwka

Korekta

Justyna Mroczkowska-Lepka

Skład i łamanie

Małgorzata Myszkowska

Projekt okładki

Beata Dębska

Na okładce wykorzystano zdjęcie z zasobów AdobeStock, Wikipedia

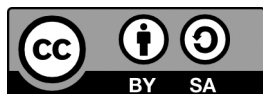
© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2024

Nota copyright obowiązuje do 30 czerwca 2025.

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie wymaga pisemnej zgody Wydawcy

Od 1 lipca 2025 publikacja dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-
-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0).

Skrócona treść licencji na <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pl>

ISBN 978-83-67899-77-2 (dla wersji papierowej)

ISBN 978-83-67899-78-9 (dla wersji elektronicznej)

DOI: 10.15611/2024.78.9

Druk i oprawa: TOTEM

2. Zmiany w preferencjach migracyjnych młodzieży na przykładzie powiatu wieluńskiego

Patrycja Wodzińska

Uniwersytet Opolski

e-mail: patrycja.wodzinska.55@gmail.com

Cytuj jako: Wodzińska, P. (2024). Zmiany w preferencjach migracyjnych młodzieży na przykładzie powiatu wieluńskiego. W: R. Jończy, J. Rokitowska-Malcher (red.), *Współczesne migracje osób młodych – wybrane zagadnienia* (s. 30-48). Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

DOI: 10.15611/2024.78.9.02

2.1. Wprowadzenie

Problem wyludniania oraz związane z nim konsekwencje społeczno-ekonomiczne to obecnie jedno z najważniejszych zagadnień rozwojowych dla Polski. Główną ich przyczyną są migracje ludności – zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne, wpływające decydująco na wyludnienie peryferii. W skali kraju można wyróżnić trzy główne fale migracji: transformacyjną, poakcesyjną oraz wewnętrzne przepływy ludności, głównie młodzieży, związane z umasowieniem szkolnictwa wyższego oraz przyspieszonym rozwojem dużych miast regionalnych (Jończy, 2019). Migracje edukacyjne „na studia” – bo tak często określana jest ostatnia z wymienionych fal – wzmogły się pod koniec lat 90. XX wieku i trwają do dziś. W tym czasie kształcenie na poziomie wyższym przestało być tak elitarne jak kiedyś, zwiększony został nabór na studia, powstało wiele publicznych oraz niepublicznych szkół wyższych – studia stały się powszechne oraz masowe. Jednocześnie wiele osób, zwłaszcza tych pochodzących z obszarów peryferyjnych, które ukończyły szkołę wyższą, nie ma szans znalezienia pracy w miejscu pochodzenia, zgodnej z posiadanymi kwalifikacjami (Dolińska i in., 2020). Z tego względu migracje edukacyjne zmieniają się w migracje definitywne, niosąc przy tym szereg negatywnych konsekwencji dla obszarów pochodzenia, takich jak: recesja rozwojowa czy depopulacja (Jończy, 2022).

W Polsce w ostatnich latach prowadzono szereg badań związanych z tematyką migracji oraz drenażu młodzieży, np. *Exodus absolwentów szkół średnich województwa opolskiego do dużych ośrodków regionalnych kraju oraz za granicę (w kon-*

tekście problemu depopulacji województwa oraz wyzwań dla szkolnictwa wyższego i regionalnego rynku pracy) (Jończy i in., 2013), *Migracje pomaturalne w województwie dolnośląskim wobec depopulacji regionu i wymogów zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego* (Dolińska i in., 2020), *Ekonomiczne skutki migracji edukacyjnych do ośrodka akademickiego. Studium przypadku Opola* (Rokita-Poskart, 2021), *Migracje pomaturalne na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego* (Kiniorska i Brambert, 2021). Jednak niewiele badań koncentruje się na zmianach preferencji migracyjnych młodzieży na przestrzeni lat. W związku z tym postanowiono dokonać takiej analizy, wykorzystując badania autorki i zestawiając je z wynikami badań prowadzonych wcześniej.

Głównym celem podjętych rozważań było określenie zmian w preferencjach migracyjnych młodzieży z peryferii, pochodzących z ośrodka wieluńskiego – miasta i powiatu położonego na peryferyjnym obszarze województwa łódzkiego. Realizacja przyjętego celu obejmowała następujące etapy: analizę danych statystycznych charakteryzujących sytuację społeczno-gospodarczą powiatu wieluńskiego, opis I Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Wieluniu oraz badania ankietowe przeprowadzone wśród maturzystów w ww. placówce. Wybór miejsca i obszaru badań podyktowany był faktem, iż w 2011 roku prowadzono w tej samej szkole analogiczne badania ankietowe (Wencel, 2011). Autorka zdecydowała się powtórzyć je, zachowując identyczną formę kluczowych kwestii w kwestionariuszu badawczym, co umożliwiło porównanie danych dotyczących preferencji migracyjnych na przestrzeni lat.

Na wstępie badania przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- H1: Skala zamierzonych migracji definitywnych będzie obecnie mniejsza w związku z poprawą sytuacji na rynku pracy i podniesieniem się poziomu życia.
- H2: Zamierzone migracje edukacyjne będą się odbywać na większą odległość w związku z łatwiejszym (przez mniejszą liczebność roczników i niższe wskaźniki skolaryzacji) dostępem do studiów w dużych ośrodkach, a także przez wzrost zamożności społeczeństwa (mniejsze ograniczenia finansowe pozwalają absolwentom szkół średnich kontynuować naukę w miastach, które są znacznie oddalone od ich obecnego miejsca zamieszkania).

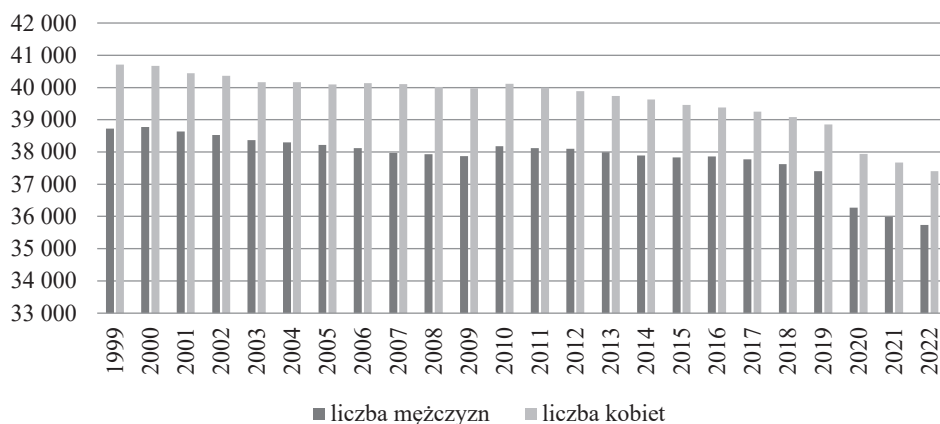
Tekst niniejszego rozdziału podzielono na kilka części zbieżnych z przyjętymi etapami procesu badawczego. W pierwszej kolejności dokonano analizy danych statystycznych charakteryzujących powiat wieluński oraz opisano badane liceum. Następnie zaprezentowano metodykę przeprowadzonych badań, scharakteryzowano badaną grupę respondentów oraz dokonano analizy porównawczej odpowiedzi respondentów z wynikami uzyskanymi w 2011 r. Rozdział zakończono podsumowaniem, w którym zawarto streszczenie wyników badań oraz wnioski końcowe.

2.2. Obszar i obiekt badań

2.2.1. Charakterystyka powiatu wieluńskiego

Powiat wieluński jest jednym z powiatów województwa łódzkiego. Utworzony został w ramach reformy administracyjnej w 1999 r. i obejmuje powierzchnię 926 km² (Raport o stanie powiatu wieluńskiego za rok 2021, 2022). Położony jest w południowo-zachodniej części województwa i graniczy z powiatami z województw łódzkiego, opolskiego oraz śląskiego. Lokalizacja powiatu wieluńskiego na granicy trzech województw sprawia, że jest on znacznie oddalony od większych ośrodków miejskich (np. od Częstochowy ok. 70 km, od Opola ok. 90 km, od Łodzi ok. 100 km, od Wrocławia ok. 130 km, od Krakowa ok. 195 km, od Warszawy ok. 230 km, od Poznania ok. 230 km).

W 2022 r. powiat wieluński był zamieszkiwany przez 73 140 osób, z czego 51,1% stanowiły kobiety, a pozostałe 48,9% mężczyźni. Liczba ludności powiatu wieluńskiego od 2000 r. (z wyjątkiem 2010 r.) charakteryzuje się tendencją spadkową. Największy spadek widoczny był w latach 2020-2022, co mogło być spowodowane pandemią COVID-19 (rys. 2.1).

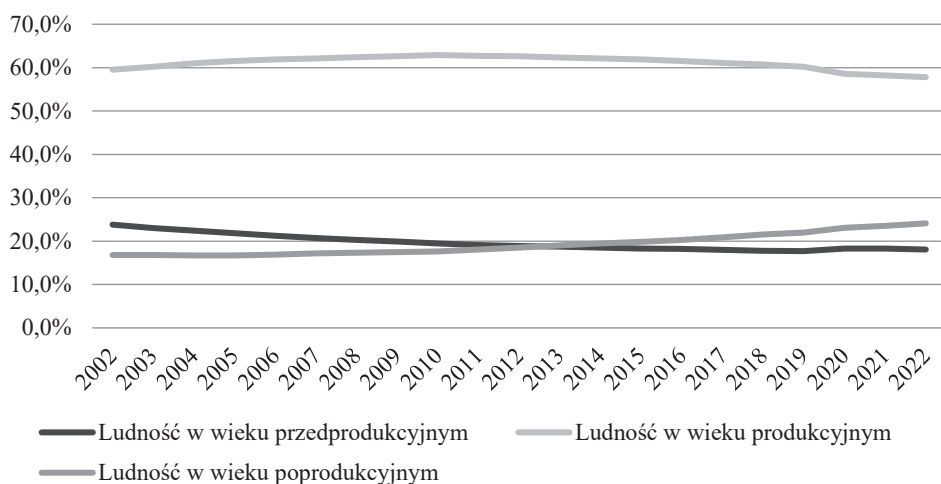

Rys. 2.1. Ludność powiatu wieluńskiego w latach 1999-2022 – z podziałem na płeć

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych.

W 2022 r. na ludność powiatu wieluńskiego składało się 61,5% osób w wieku produkcyjnym, 20,3% osób w wieku poprodukcyjnym, natomiast pozostałe 18,2% stanowili mieszkańcy w wieku przedprodukcyjnym (rys. 2.2). W latach 2002-2022 widoczny był spadek udziału populacji w wieku przedprodukcyjnym w ludności ogółem, również w latach 2010-2022 spadł udział osób w wieku produkcyjnym, natomiast od 2005 r. wzrósł udział osób w wieku poprodukcyjnym. Zmniejszający się

udział populacji w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym na rzecz zwiększającego się udziału osób w wieku poprodukcyjnym wskazuje na to, iż społeczeństwo powiatu wieluńskiego się starzeje. Jest to niekorzystne zjawisko niosące za sobą szereg negatywnych konsekwencji, takich jak zmniejszenie potencjału społecznego oraz gospodarczego danego obszaru (Szukalski, 2018).

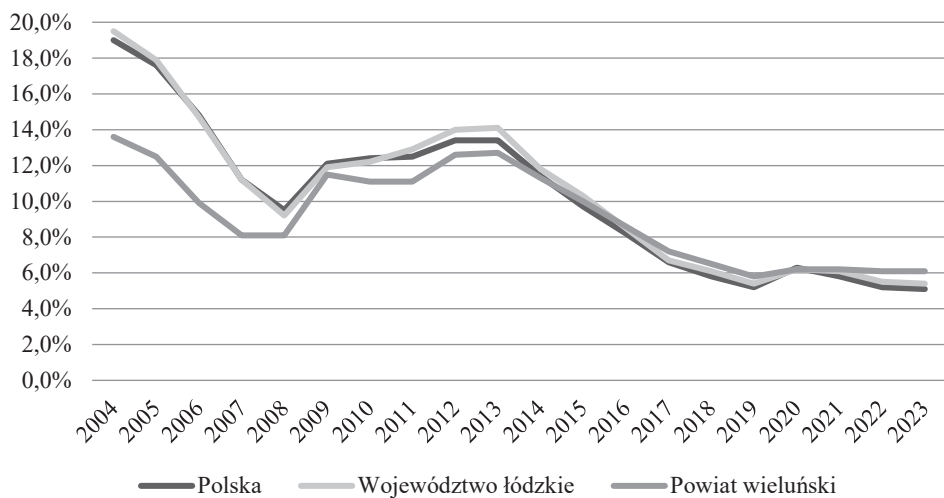

Rys. 2.2. Udział ludności według ekonomicznych grup wieku w ludności ogółem w latach 2002-2023 na terenie powiatu wieluńskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych.

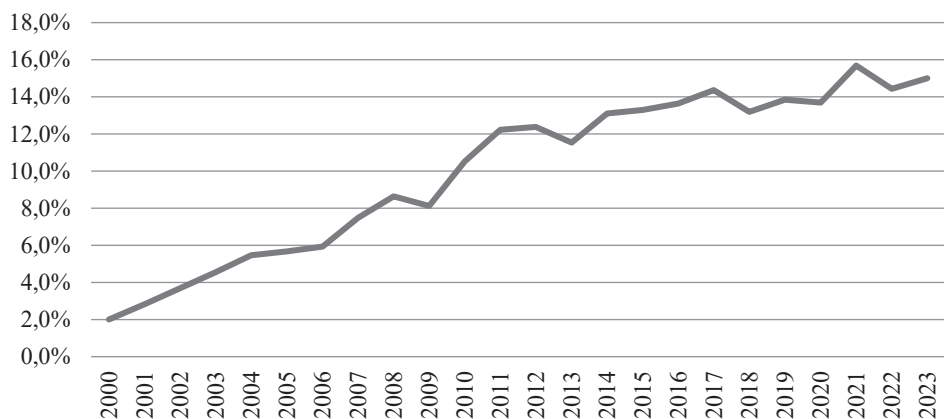
Powiat wieluński to powiat o charakterze rolniczo-przemysłowym, którego cechą jest niski poziom urbanizacji (Powiatowy Urząd Pracy w Wieluniu, 2023). W 2023 r. stopa bezrobocia rejestrowanego na terenie powiatu wieluńskiego wynosiła 6,1%, co stanowiło wynik nieco wyższy niż średnia krajowa (5,1%) czy średnia wojewódzka (5,4%) (rys. 2.3). Jednak w ciągu ostatnich lat stopa bezrobocia rejestrowanego zarówno w powiecie wieluńskim, jak i w województwie łódzkim oraz w Polsce charakteryzowała się tendencją spadkową.

Wśród osób bezrobotnych na terenie powiatu wieluńskiego najwięcej było tych z wykształceniem zasadniczym zawodowym/branżowym. Mimo iż w ostatnich latach liczba osób bezrobotnych spadła, w tym również obniżyła się liczba osób bezrobotnych z wykształceniem wyższym, to trzeba zaznaczyć, iż udział osób bezrobotnych z tym wykształceniem w stosunku do bezrobotnych ogółem na terenie powiatu wieluńskiego wzrósł (rys. 2.4). Wynika to zarówno z nieproporcjonalnego przyrostu liczby absolwentów studiów, jak i z niedostatku miejsc pracy dla osób wysoko wykwalifikowanych w stosunkowo niewielkim ośrodku wieluńskim.

Rys. 2.3. Stopa bezrobocia rejestrowanego w latach 2004-2023 na terenie powiatu wieluńskiego, województwa łódzkiego oraz Polski

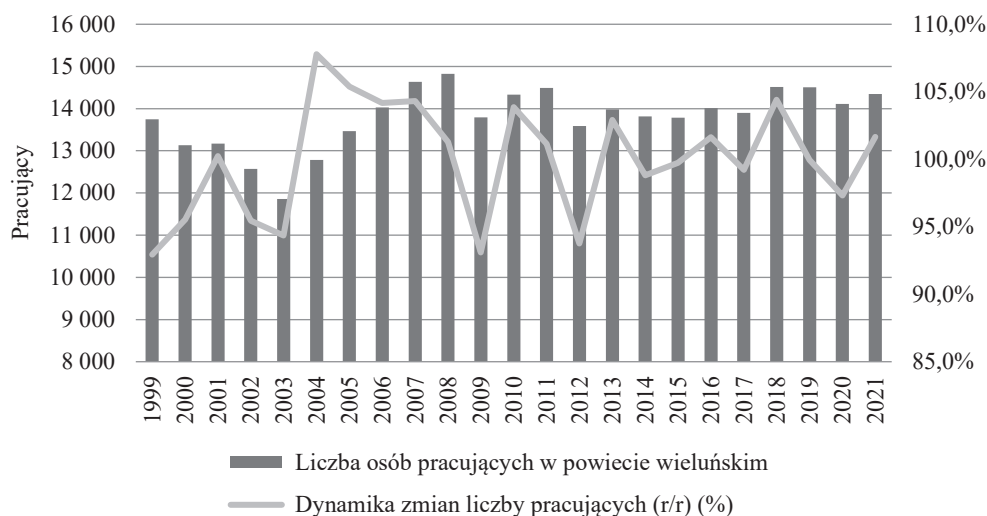
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych.

Rys. 2.4. Udział bezrobotnych zarejestrowanych z wykształceniem wyższym w stosunku do bezrobotnych zarejestrowanych ogółem w latach 2000-2023 na terenie powiatu wieluńskiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych.

Warto również zwrócić uwagę na liczbę pracujących na terenie powiatu wieluńskiego (rys. 2.5). Okazuje się, że w ostatnich latach liczba pracujących na terenie tego obszaru nie zmieniała się znacząco.

Rys. 2.5. Liczba pracujących wraz z ich dynamiką zmian (r/r w %) na terenie powiatu wieluńskiego w latach 1999-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych.

Z tego wynika, iż przyczyną spadku bezrobocia rejestrowanego na terenie powiatu wieluńskiego nie był wzrost liczby pracujących na tym obszarze. Odpowiadała za to głównie spadek ludności w wieku produkcyjnym związany zarówno z ujemnym saldem wyjazdów (wynikającym m.in. z niedoboru miejsc pracy), jak i z osiągnięciem wieku poprodukcyjnego przez relatywnie liczne roczniki (w stosunku do roczników osiągających pełnoletniość).

2.2.2. Charakterystyka badanej szkoły

Na terenie powiatu wieluńskiego funkcjonuje pięć publicznych szkół ponadpodstawowych: dwa licea ogólnokształcące oraz trzy zespoły szkół. Każda z tych placówek mieści się na terenie miasta Wieluń.

I Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki w Wieluniu znalazło się na 291. miejscu w rankingu liceów ogólnokształcących z 2024 r., dla porównania drugie wieluńskie liceum uplasowało się na 571. miejscu (Perspektywy, 2024). W roku szkolnym 2023/2024 do I Liceum Ogólnokształcącego w Wieluniu uczęszczało 818 uczniów, w tym 128 maturzystów. Uczniowie IV klas kształcili się w jednej z czterech klas o następujących profilach: biologiczno-chemicznej (dwie klasy), matematyczno-geograficznej lub matematyczno-fizycznej.

W roku szkolnym 2010/2011 do ww. liceum uczęszczało 808 uczniów, w tym 252 maturzystów. Maturzystami byli wówczas uczniowie III klas, gdyż wtedy kształ-

cenie w liceum obejmowało trzy lata. W roku szkolnym 2010/2011 było dziewięć klas maturalnych (I Liceum Ogólnokształcące, im. Tadeusza Kościuszki w Wieluniu).

2.3. Analiza wyników przeprowadzonych badań

2.3.1. Metodyka badania oraz charakterystyka badanej grupy respondentów

Na potrzeby niniejszego opracowania autorka przeprowadziła badanie sondażowe, wykorzystując przy tym ankietę internetową opracowaną przez zespół badaczy pod kierunkiem Romualda Jończego. Kwestionariusz ten dotyczył m.in. zamiarów maturzystów po ukończeniu szkoły średniej, a także ich planów na przyszłość związanych z miejscem zamieszkania oraz miejscem pracy. Sformułowane pytania odnosiły się także do problemów, jakie występują na terenach pochodzenia ankietowanych, a także wartości, jakimi kierują się młode osoby. Wybór techniki CAWI podyktowany był możliwością zbadania dużej liczby osób w stosunkowo krótkim czasie. W niniejszym rozdziale zostaną zaprezentowane wybrane zagadnienia, które badała owa ankieta, a następnie uzyskane odpowiedzi zostaną porównane z odpowiedziami na identyczne lub podobne pytania zawarte w kwestionariuszu badań przeprowadzonych w 2011 r. przez ówczesną studentkę Politechniki Opolskiej – Magdalenę Wencel.

Ankieta została przeprowadzona w marcu 2024 r. Wzięło w niej udział 95 maturzystów z I Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Wieluniu. Było to około 74% wszystkich uczniów klas maturalnych tej placówki. Jeśli chodzi o strukturę płci, to kobiety stanowiły 61,1% badanych, mężczyźni 36,8%, zaś pozostałe 2,1% respondentów nie utożsamiało się z żadną płcią. Taka struktura płci jest typowa dla liceów ogólnokształcących, gdyż to kobiety częściej niż mężczyźni decydują się na podjęcie nauki w tego rodzaju placówkach (Dolińska i in., 2020). Potwierdza to wskaźnik skolaryzacji netto dla liceów, który w roku szkolnym 2022/2023 wyniósł dla kobiet 56,3%, natomiast dla mężczyzn 33% (GUS, 2023).

Każdy z ankietowanych zadeklarował, iż ma obywatelstwo polskie. Co do miejsca zamieszkania zaobserwować można duże zróżnicowanie odpowiedzi. Najwięcej respondentów, bo aż 65,3%, zadeklarowało, iż mieszka na obszarze powiatu wieluńskiego, pozostali respondenci jako miejsce zamieszkania wskazali powiaty: wierszowski (20,0%), pajęczański (9,5%), oleski (4,2%) i kłobucki (1,1%). Przedstawione dane wskazują na to, iż do I Liceum Ogólnokształcącego w Wieluniu uczęszczali uczniowie zarówno z województwa łódzkiego, jak i opolskiego oraz śląskiego. 69,5% ankietowanych wskazało również, iż musi dojechać/dotrzeć do szkoły z innej miejscowości, zaś pozostałe 30,5% respondentów zadeklarowało, iż mieszka wraz z rodziną w Wieluniu. Żaden z respondentów nie wskazał bursy jako miejsca swojego zamieszkania, choć znajduje się ona na terenie Wielunia.

Porównując odpowiedzi respondentów z wynikami ankiety z 2011 r., należy zaznaczyć, że wówczas ankieta przeprowadzona była techniką PAPI. Wzięło w niej

udział 150 ankietowanych, czyli około 60% ogółu maturzystów. Byli to maturzyści z siedmiu klas maturalnych. Struktura płci ankietowanych była nieco inna od udziału płci wśród respondentów w 2024 r., gdyż 51,3% stanowili wówczas mężczyźni, pozostałe 48,7% kobiety. 72,0% respondentów zadeklarowało, iż mieszka w Wieluniu, zaś 28,0%, że pochodzi z pobliskich wsi. Warto również podkreślić, iż 10,7% wszystkich respondentów wskazało, że pochodzi z powiatów wieruszowskiego, pajęczańskiego, sieradzkiego oraz bełchatowskiego – wszystkie te powiaty należą jednak do województwa łódzkiego (Wencel, 2011).

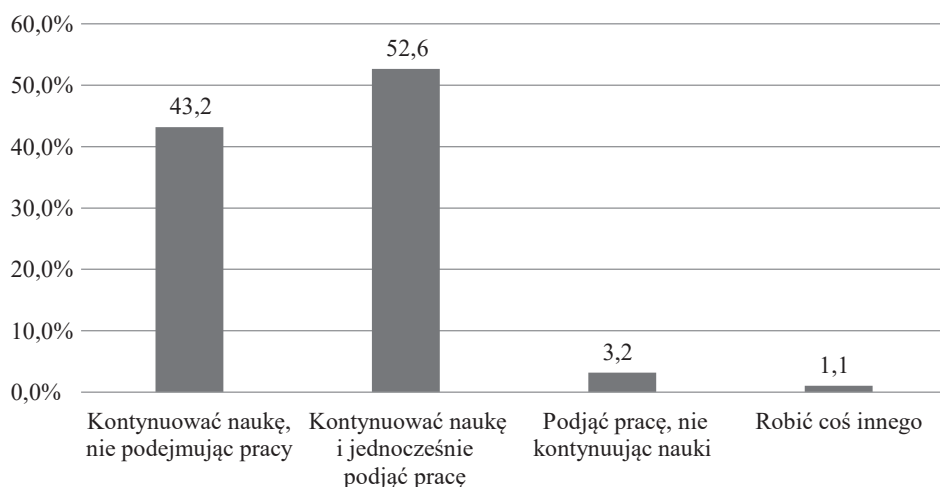
Przedstawione dane sugerują, że w ciągu kilku lat zmienił się prawdopodobnie udział maturzystów (uczęszczających do tej placówki) pochodzących z powiatów graniczących z powiatem wieluńskim. W 2011 r. 89,3% ankietowanych maturzystów pochodziło z powiatu wieluńskiego, zaś pozostałe 10,7% respondentów z powiatów graniczących z powiatem wieluńskim, z tym że były to powiaty z województwa łódzkiego. Natomiast w 2024 r. udział badanych maturzystów pochodzących z powiatu wieluńskiego zmniejszył się do 65,3%, zwiększył się natomiast odsetek osób zamieszkujących powiaty graniczące z powiatem wieluńskim – do 34,7%, w tym 5,3% respondentów pochodziło również z województw innych niż województwo łódzkie. Trzeba jednak mieć na uwadze, że dane te nie są precyzyjne, gdyż badaniem nie objęto całej populacji maturzystów.

2.3.2. Preferencje dotyczące czasu po szkole średniej

Jedno z analizowanych zagadnień dotyczyło zamiarów badanych po ukończeniu szkoły średniej (rys. 2.6). Wyniki badania wskazują, iż 95,8% respondentów zamierza kontynuować naukę, w tym 52,6% chce przy tym również podjąć pracę. Zaledwie 3,2% ankietowanych zamierza podjąć pracę, nie kontynuując nauki. Warto zwrócić uwagę również na odpowiedź „robić coś innego” udzieloną przez jednego z respondentów. Ankietowany wskazał, iż „wszystko zależy od tego, czy dostanie się na studia, jeśli się dostanie, to skupi się na nauce, jeśli nie, to od razu chce iść do pracy”.

Z tego wynika, iż prawie wszyscy badani zamierzają kontynuować naukę. Tylko trzy osoby zadeklarowały, iż chcą podjąć pracę, nie kontynuując nauki, w tym dwie osoby zamierzają pracować za granicą, zaś trzecia z osób nie ma sprecyzowanych planów.

W porównaniu z danymi z 2011 r. preferencje dotyczące zamiarów ankietowanych bezpośrednio po ukończeniu szkoły średniej nie wykazują istotnych różnicowań. W badanej wówczas grupie maturzystów również dominowały osoby zamierzające kontynuować naukę (ich odsetek wynosił 91,0% ankietowanych). Pozostali po ukończeniu szkoły średniej zamierzali pójść do pracy (7,0% respondentów) bądź założyć rodzinę lub opuścić kraj (2,0% osób) (Wencel, 2011). Taka struktura odpowiedzi w obu ankietach nie jest zaskakująca, gdyż uczniowie kończący liceum nie mają wyuczonego zawodu, dlatego też wybierając taką szkołę średnią, prawie każdy z nich wiąże swoją przyszłość z dalszą edukacją (Rokitowska, 2017). Również jeśli

Rys. 2.6. Zamiary badanych maturzystów po ukończeniu szkoły średniej

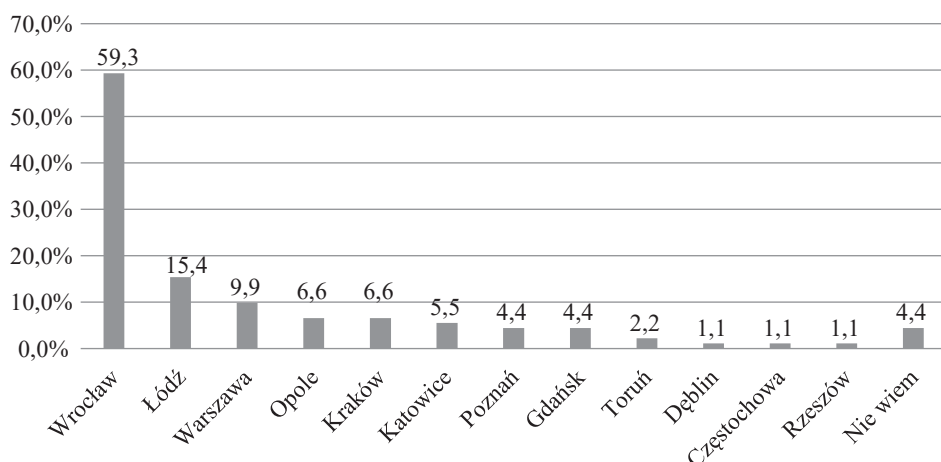
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

chodzi o wyjazd za granicę bezpośrednio po ukończeniu szkoły średniej, w żadnej z dwóch porównywanych grup badanych nie była to częsta odpowiedź, jednak zarówno w 2024 r., jak i wcześniej znalazły się osoby, które rozważały taką możliwość. Porównując wyniki obu ankiet, trzeba mieć jednak na uwadze, iż w ankiecie z 2011 r. respondenci nie mieli możliwości wyboru odpowiedzi wskazującej, iż zamierzają kontynuować naukę i jednocześnie podjąć pracę – dlatego nie jest możliwe porównanie tej kwestii.

2.3.3. Preferencje dotyczące planowanych miejsc studiów

Kolejne pytanie, które zostało zadane maturzystom, dotyczyło wyboru miejsca studiów i było skierowane tylko do osób, które zamierzają kontynuować naukę, nie podejmując pracy (43,2% badanych), bądź zamierzają kontynuować naukę, podejmując przy tym pracę (52,6% respondentów). W przypadku tego pytania 82,4% respondentów wskazało tylko jedno miejsce planowanych studiów, 13,2% ankietowanych wahało się jeszcze pomiędzy kilkoma różnymi miastami lub założyło, że będzie składać dokumenty do kilku miast. Takie podejście uczniów potwierdza dużą dostępność i egalitarność studiów. Pozostałe 4,4% badanych nie było jeszcze w stanie wskazać miasta, do którego zamierza udać się na studia.

Miastem najczęściej wskazywanym przez respondentów był Wrocław (59,3%). Na drugim miejscu znalazła się Łódź (15,4%), a na kolejnym Warszawa (9,9%) (rys. 2.7).

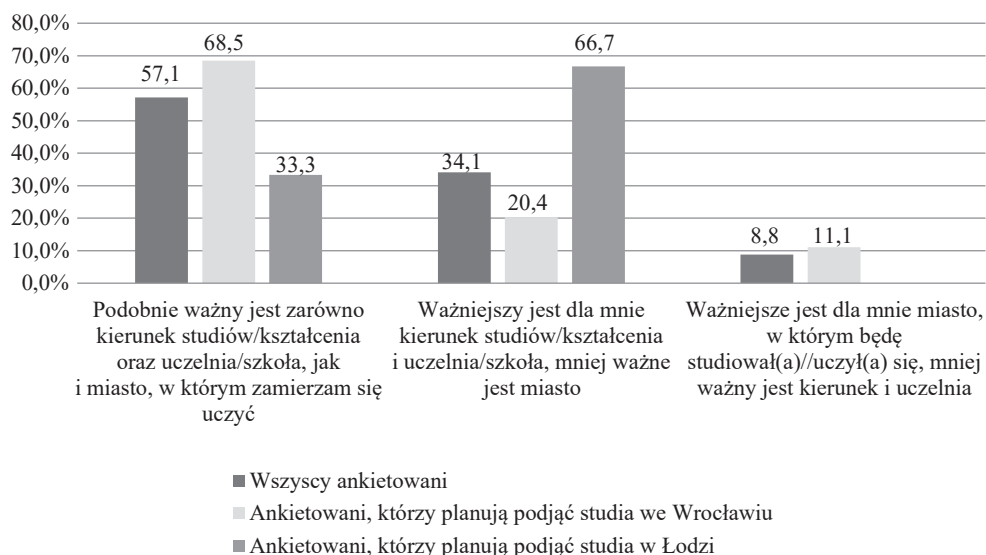
Rys. 2.7. Struktura odpowiedzi maturzystów odnośnie do miejsca zamierzonych studiów/nauki

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Wskazywanie Wrocławia jest zastanawiające ze względu na to, że nie jest to macierzysty ośrodek regionalny (którym jest Łódź). Przyczyn tak dużej siły dominacji ośrodka wrocławskiego może być wiele – m.in. może to być związane z atrakcyjnością nie tyle uczelni, ile samego miasta. W związku z tym jedno z pytań postawionych badanym maturzystom dotyczyło tego, czy ważniejszy jest dla nich kierunek studiów/kształcenia i uczelnia/szkoła, czy miasto, w którym zamierzają studiować, uczyć się, a może podobnie ważny jest dla nich zarówno kierunek studiów/kształcenia oraz uczelnia/szkoła, jak i miasto, w którym zamierzają się uczyć (rys. 2.8).

Okazało się, iż największa grupa ankietowanych (57,1%) wskazała odpowiedź, że podobnie ważny jest dla nich zarówno kierunek studiów/kształcenia oraz uczelnia/szkoła, jak i miasto, w którym zamierzają się uczyć. Ponad 34% badanych wskazało, iż to kierunek studiów/kształcenia i uczelnia/szkoła są ważniejsze niż miasto, natomiast pozostałe 8,8% respondentów, że to jednak miasto jest istotniejsze. Wyniki te pokazują, jak wielu maturzystów objętych badaniem przy wyborze studiów kieruje się również (lub czasem przede wszystkim) atrakcyjnością miasta.

Biorąc pod uwagę tylko osoby, które zamierzają kontynuować naukę we Wrocławiu (bądź jest to ośrodek, który znajduje się w obrębie ich zainteresowania), stwierdzono, że aż 68,5% badanych wskazało, iż podobnie ważny jest dla nich zarówno kierunek studiów/kształcenia oraz uczelnia/szkoła, jak i miasto, w którym zamierzają się uczyć. Tylko 20,4% respondentów odpowiedziało, że ważniejsze są dla nich kierunek studiów/kształcenia i uczelnia/szkoła, natomiast mniej ważne jest miasto. Pozostałe 11,1% maturzystów objętych badaniem wskazało, że istotniejsze jest dla nich miasto, w którym będą studiować/uczyć się, zaś mniej ważny jest kierunek i uczelnia.

Rys. 2.8. Struktura odpowiedzi na pytanie, co jest ważniejsze dla ankietowanych: kierunek studiów/kształcenia oraz uczelnia/szkoła czy miasto

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Z kolei w przypadku osób, które zamierzają kontynuować naukę w Łodzi (bądź Łódź jest jedną z opcji, którą biorą pod uwagę), zauważalna jest znacząca różnica w strukturze odpowiedzi. Aż 66,7% respondentów wskazało, że ważniejsze są dla nich kierunek studiów/kształcenia i uczelnia/szkoła, mniej istotne jest miasto, pozostałe 33,3% ankietowanych zadeklarowało, że podobnie ważne są dla nich zarówno kierunek studiów/kształcenia oraz uczelnia/szkoła, jak i miasto. Żaden z tych ankietowanych nie wskazał, że to miasto jest ważniejsze.

Wyniki te pokazują, iż Wrocław przyciąga absolwentów szkół średnich nie tylko swoją ofertą edukacyjną na poziomie wyższym, ale również jako miasto. Można sądzić, iż na obszarze wieluńskim panuje „moda” na wyjazdy na studia do Wrocławia, który jest kojarzony przez wielu nie tylko jako miasto, które oferuje szkoły wyższe z wysokim poziomem nauczania, ale również jako miejsce, które „tętni życiem”. Jeśli chodzi natomiast o studentów, którzy chcą podjąć naukę w Łodzi, są to głównie osoby, które kierują się ofertą edukacyjną, jaką przedstawia im ten ośrodek akademicki. Można zatem uznać, iż Łódź nie jest postrzegana jako miasto atrakcyjne dla studentów.

Również w badaniach z 2011 r. maturzyści najczęściej wskazywali, iż chcieliby podjąć studia we Wrocławiu (64,7%). Na drugim miejscu najczęściej wskazywanych miast była Warszawa (16,9%), a na trzecim Łódź (9,6%). Pozostałe osoby planowały wówczas iść na studia do Krakowa (8,1%) bądź Poznania (0,7%). Autorka tamtych badań w swojej pracy podkreśliła, iż żaden z ankietowanych maturzystów

nie wskazał Opola jako miejsca, w którym chciałby kontynuować naukę. Pokusiła się również o stwierdzenie, iż Opole stanowi alternatywę dla osób, które nie dostaną się na studia w mieście będącym ich pierwszym wyborem (Wencel, 2011).

Zaprezentowane dane sugerują, iż Wrocław jest i był najbardziej atrakcyjnym miastem dla maturzystów z badanego liceum. Co więcej, zarówno w 2011 r., jak i w 2024 r. poza Wrocławiem najchętniej wybieranymi miastami do podjęcia studiów były i nadal pozostają Łódź oraz Warszawa. Z tym, że w badaniu w 2011 r. miastem zamierzonych studiów częściej wskazywanym przez maturzystów niż Łódź była Warszawa, zaś w badaniu z 2024 r. to Łódź była częściej wybierana niż Warszawa.

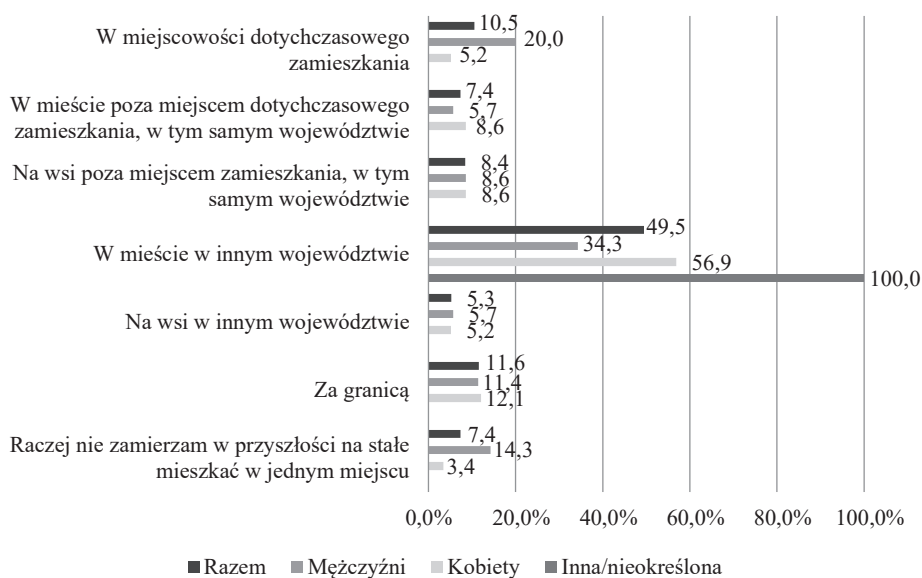
Warto zwrócić również uwagę, iż obecni maturzyści mieli większy dylemat, wybierając potencjalne miasto studiów, niż maturzyści objęci badaniem w 2011 r. Co ciekawe, jako miasto swoich potencjalnych studiów wskazywali również Opole. Mogłoby się wydawać, iż jest to spowodowane tym, że część ankietowanych maturzystów pochodzi z województwa opolskiego i to determinuje ich decyzje. Niemniej jednak po przeanalizowaniu odpowiedzi respondentów okazało się, iż to nie osoby z województwa opolskiego chcą kontynuować naukę w tym ośrodku, co może wskazywać na to, iż Opole stało się obecnie atrakcyjniejszym miejscem do studiowania dla osób z badanego obszaru niż przed laty.

Warto również zwrócić uwagę, iż maturzyści, którzy zostali objęci badaniem w 2011 r., wskazywali tylko pięć głównych miast, w których chcieliby podjąć dalszą naukę. Cztery z nich, tzn. Warszawa, Wrocław, Kraków oraz Poznań, wchodziły w skład tzw. wielkiej piątki, czyli grupy aglomeracji, które są najbardziej atrakcyjne pod względem pracy oraz kariery (Dolińska i in., 2020). Natomiast obecni maturzyści wymieniali znacznie więcej miejscowości niż tylko te, które tworzą tzw. wielką piątkę. To może sugerować, iż obecnie także inne lokalizacje stają się atrakcyjne dla maturzystów z badanego liceum. Zauważalne jest również to, że aktualnie zamierzone migracje edukacyjne maturzystów odbywają się na większe odległości niż w przeszłości, co może być spowodowane wzrostem zamożności społeczeństwa, który sprawia, że przemieszczanie na większe odległości nie jest istotnym problemem. Innym powodem może być również prawdopodobnie to, że dzięki rozwojowi nauki zdalnej niektórzy z badanych biorą pod uwagę możliwość realizacji studiów, przynajmniej częściowo, bez opuszczania dotychczasowego miejsca zamieszkania.

2.3.4. Preferencje dotyczące docelowego miejsca zamieszkania

Kolejna z kwestii, o jaką zostali zapytani maturzyści, dotyczyła ich docelowego miejsca zamieszkania w przyszłości (rys. 2.9).

Aż 89,5% respondentów planuje, iż po ukończeniu edukacji zamieszka poza miejscem dotychczasowego zamieszkania. Niemal połowa respondentów wskazała, iż zamierza w przyszłości zamieszkać w mieście w innym województwie. Drugim najczęściej wskazywanym przez badanych wariantem – z tym że deklarowanym już

Rys. 2.9. Zamiary dotyczące miejsca zamieszkania ankietowanych po ukończeniu edukacji z podziałem na płeć

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

przez znacznie mniej osób (11,6%) – był zamiar zamieszkania za granicą. W miejscowości swojego dotychczasowego zamieszkania planuje pozostać tylko 10,5% respondentów.

Biorąc pod uwagę, że tak wiele objętych badaniem maturzystów zamierza w przyszłości zamieszkać poza miejscowością swojego obecnego miejsca zamieszkania oraz to, że objęci badaniem maturzyści to pokolenie niżu demograficznego, można przypuszczać, że obszary pochodzenia badanych będą się wyludniać (Dolińska i in., 2020).

Jeśli chodzi o kolejną strukturę odpowiedzi udzielonych przez ankietowanych maturzystów w 2011 r. – 80,7% z nich planowało, że po ukończeniu edukacji zamieszka poza miejscem swojego dotychczasowego zamieszkania. Respondenci najczęściej wskazywali, iż zamierzają w przyszłości osiedlić się w mieście poza województwem zamieszkiwanym dotychczas (49,3%). Drugą najczęściej wskazywaną przez ankietowanych odpowiedzią był zamiar osiedlenia się w miejscowości dotychczasowego zamieszkania (19,3%). Pozostałe odpowiedzi prezentowały się następująco: 10,7% respondentów planowało wyjechać za granicę, 8,0% badanych miało zamiar mieszkać w mieście poza miejscem dotychczasowego zamieszkania, ale w tym samym województwie, pozostałe 4,7% respondentów planowało mieszkać na wsi poza miejscem zamieszkania, ale w tym samym województwie (Wencel,

2011). Warto podkreślić, iż respondenci w 2011 r. nie mieli możliwości zaznaczenia w ankiecie opcji: „raczej nie zamierzam w przyszłości na stałe mieszkać w jednym miejscu”.

Okazuje się, że zarówno maturzyści, którzy zostali objęci badaniem w 2024 r., jak i ci badani w 2011 r., najczęściej wskazywali, iż w przyszłości zamierzają zamieszkać w mieście w innym województwie. Warto zwrócić uwagę, że to maturzyści objęci badaniem w 2011 r. znacznie częściej niż respondenci w 2024 r. wskazywali, iż planują w przyszłości zamieszkać w miejscu swojego obecnego zamieszkania. Powodów, przez które tak wielu badanych nie chce w przyszłości mieszkać w swojej rodzinnej miejscowości, jest wiele, m.in. decyduje o tym brak możliwości znalezienia tam dobrej pracy i możliwości dalszego rozwoju czy słaba komunikacja autobusowa.

Ze względu na duże zróżnicowanie odpowiedzi udzielanych przez kobiety oraz mężczyzn zaprezentowano je z uwzględnieniem płci respondentów (rys. 2.9).

Wyniki uwzględniające płeć badanych pokazują, że perspektywy demograficzne są jeszcze gorsze. Aż 94,8% pytanых kobiet po zakończeniu edukacji zamierza zamieszkać poza miejscem swojego dotychczasowego pobytu. Z tego 17,2% respondentek planuje, że będzie to miejscowość położona na terenie województwa, które obecnie zamieszkuje (wieś – 8,6%, miasto – 8,6%), 62,1% badanych kobiet planuje, że będzie to miejscowość położona na terenie Polski, ale w innym województwie niż dotychczas (wieś – 5,2%, miasto – 56,9%), zaś 12,1% zamierza zamieszkać za granicą. 3,5% ankietowanych kobiet wskazało na brak zamiaru stałego zamieszkania w przyszłości w jednym miejscu. Tylko 5,2% kobiet objętych badaniem planuje po zakończeniu edukacji zamieszkać w miejscowości swojego dotychczasowego zamieszkania.

Jeśli chodzi o ankietowanych mężczyzn, struktura odpowiedzi prezentuje się nieco inaczej niż w przypadku wskazań respondentek – 80,0% badanych zamierza w przyszłości zamieszkać poza miejscowością swojego dotychczasowego zamieszkania. W tym 14,3% respondentów planuje, że będzie to miejscowość położona w województwie zamieszkiwanym obecnie (wieś – 8,6%, miasto – 5,7%), zaś 40,0% ankietowanych mężczyzn planuje, że będzie to miejscowość poza tym województwem (wieś – 5,7%, miasto – 34,29%). 11,4% mężczyzn objętych badaniem zamierza w przyszłości osiedlić się za granicą. Znaczna część ankietowanych mężczyzn – 14,3% – wskazała również, że raczej nie zamierza w przyszłości na stałe mieszkać w jednym miejscu. W miejscowości swojego dotychczasowego zamieszkania planuje pozostać 20,0% mężczyzn – udział ten jest pięciokrotnie wyższy niż wśród kobiet.

Jeśli chodzi o osoby, które nie identyfikują się z żadną płcią, planują one w przyszłości zamieszkać w mieście w innym województwie.

Wyniki te wskazują na ogromny zamierzony odpływ – zarówno kobiet, jak i mężczyzn – z obszarów pochodzenia. Z tym że to kobiety częściej wskazywały, iż zamierzają opuścić miejscowość dotychczasowego zamieszkania, co wpływa negatywnie na możliwości reprodukcyjne na obszarze pochodzenia objętych bada-

niem maturzystów. Warto zwrócić uwagę, iż większa skala zamierzonych migracji kobiet niż mężczyzn dotyczy migracji poza region, czyli poza województwo zamieszkiwane obecnie. W przypadku udziału osób zamierzających wyjechać za granicę bądź zamieszkać na obszarze województwa zamieszkiwanego obecnie udział kobiet i mężczyzn był podobny, z niewielką przewagą kobiet. Mężczyźni natomiast znacznie częściej niż kobiety wskazywali, iż nie zamierzają w przyszłości mieszkać w jednym mieście.

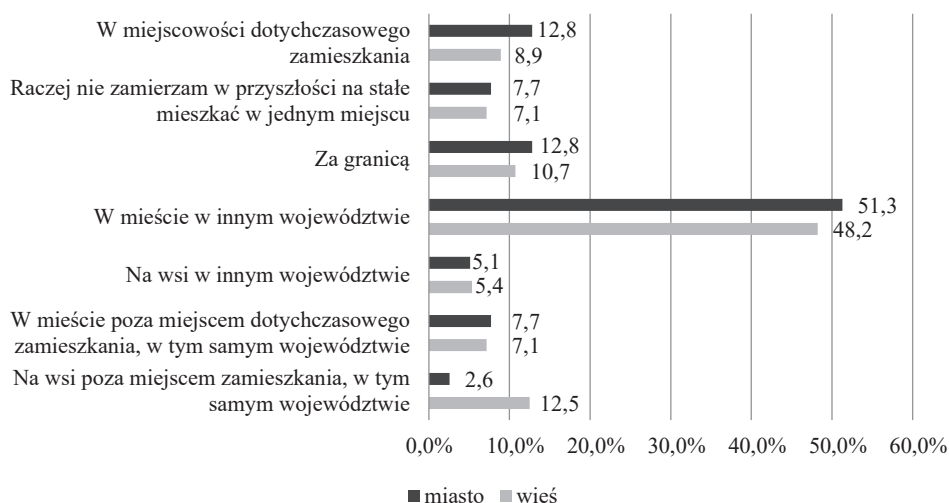
Jeżeli chodzi natomiast o wyniki ankiety z 2011 r., aż 90,4% respondentek wskazało, że po zakończeniu edukacji zamierza osiedlić się poza miejscem swojego dotychczasowego zamieszkania, z czego 63,0% kobiet deklaroowało, iż ma zamiar mieszkać w mieście poza województwem zamieszkiwanym obecnie. 12,3% kobiet planowało wyjechać za granicę. Zaledwie 9,6% kobiet planowało wówczas zamieszkać w mieście swojego dotychczasowego pobytu (Wencel, 2011).

W przypadku mężczyzn 71,4% wskazało, iż po zakończeniu kształcenia zamierza zamieszkać poza miejscowością swojego dotychczasowego zamieszkania. Również najczęściej udzielaną odpowiedzią była ta dotycząca zamiaru osiedlenia się w mieście poza województwem zamieszkiwanym obecnie, zadeklarowało to wówczas 36,4%. 9,6% planowało wyjechać za granicę. Nieco więcej mężczyzn (28,6%) planowało wrócić w swoje rodzinne strony (Wencel, 2011).

Pozostałe 15,1% kobiet oraz 25,5% mężczyzn planowało zamieszkać w mieście poza miejscem dotychczasowego pobytu, ale w tym samym województwie, lub na wsi poza miejscem zamieszkania, ale w tym samym województwie, lub na wsi w innym województwie. Nie da się rozgraniczyć tych destynacji ze względu na nieprecyzyjne dane.

W porównaniu z danymi z 2011 r. obserwowana jest zmiana struktury odpowiedzi udzielanych przez objęte badaniem kobiety oraz mężczyzn. Zarówno kiedyś, jak i obecnie najwięcej ankietowanych deklaroowało, iż w przyszłości zamierza osiedlić się w mieście poza województwem swojego dotychczasowego zamieszkania. W porównaniu z sytuacją sprzed 13 lat coraz mniej osób deklaruje zamiar zamieszkania w przyszłości w miejscowości zamieszkiwanej dotychczas. Jednak zarówno teraz, jak i kiedyś to mężczyźni wybierali częściej taką odpowiedź niż kobiety, co może wynikać m.in. z większego niedostatku miejsc pracy dla kobiet, ale również z niedostatków infrastrukturalnych i chęci zmiany stylu życia. Obecna sytuacja na rynku pracy w powiecie wieluńskim jest lepsza niż kilka lat temu, stopa bezrobocia rejestrowanego w ciągu kilku ostatnich lat obniżyła się, choć w 2023 r. była nieco wyższa niż średnia dla województwa czy kraju. Mimo że poziom życia ludności się podniósł, coraz mniej maturzystów badanej placówki rozważył powrót w przyszłości do miejscowości swojego dotychczasowego zamieszkania. Jest to bardzo negatywne zjawisko dla obszaru pochodzenia, gdyż przyczynia się do ograniczenia możliwości odtwarzania się populacji na danym obszarze (Dolińska i in., 2020).

W celu uzupełnienia analizy odpowiedzi ankietowanych, którzy zostali objęci badaniem w 2024 r., zestawiono również w podziale na ich miejsce zamieszkania: miasto i wieś (rys. 2.10).

Rys. 2.10. Zamiary dotyczące miejsca zamieszkania ankietowanych po ukończeniu edukacji z podziałem na obecne miejsce zamieszkania (miasto i wieś)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Odpowiedzi udzielane przez ankietowanych zamieszkujących wsie oraz miasta (do 50 tys. osób) nie różniły się znacząco. Jeżeli chodzi o osoby zamieszkujące obszary wiejskie, to 91,1% badanych planuje w przyszłości zamieszkać poza miejscem swojego dotychczasowego zamieszkania. Najczęściej ci respondenci (48,1%) wskazywali, iż planują osiedlić się w mieście w innym województwie. 12,5% ankietowanych wskazało, iż w przyszłości chce zamieszkać na wsi poza miejscem zamieszkania, ale w tym samym województwie – była to druga najczęściej wskazywana odpowiedź. Tylko 8,9% badanych zamierza w przyszłości osiedlić się w miejscowościach swojego obecnego zamieszkiwania.

W przypadku osób zamieszkujących miasta 87,2% objętych badaniem planuje zamieszkać poza miejscowością dotychczasowego pobytu. Ponad połowa tych respondentów (51,3%) rozważa wybór miasta w innym województwie. 12,8% planuje osiedlić się w miejscowości swojego aktualnego miejsca zamieszkania. Tyle samo badanych (12,8%) planuje po zakończeniu edukacji wyjechać za granicę. Najrzadziej wskazywaną odpowiedzią był zamiar zamieszkania w przyszłości na wsi poza miejscem zamieszkania, ale w tym samym województwie. Jest to ciekawe zjawisko, dlatego że ta odpowiedź była drugą najczęściej wskazywaną przez respondentów pochodzących z obszarów wiejskich (12,5%).

Porównując odpowiedzi udzielone przez osoby zamieszkujące wsie oraz przez osoby zamieszkujące miasta, można zauważyć, iż to osoby z miasta częściej wykazywały chęć zamieszkania w dotychczasowej miejscowości po ukończeniu edukacji. Co do osób z obszarów wiejskich to częściej niż osoby z miasta wskazywały one chęć zamieszkania na wsi poza miejscem zamieszkania, ale w tym samym wo-

jewództwie. Osoby te udzieliły odpowiedzi, że są przywiązane do tego obszaru i go znają, dlatego w przyszłości chcą się tam osiedlić. Można przypuszczać, że osoby te biorą pod uwagę wsie sąsiadujące z wsiami, które obecnie zamieszkują, ale które są atrakcyjniejsze i lepiej wyposażone w infrastrukturę, np. takie, w których znajduje się sklep czy ośrodek zdrowia.

2.4. Podsumowanie

Celem opracowania było określenie zmian w preferencjach migracyjnych młodzieży na przestrzeni lat. W przyjętych hipotezach badawczych założono, iż z jednej strony skala zamierzonych migracji definitywnych będzie mniejsza w związku z poprawą sytuacji na rynku pracy i podniesieniem się poziomu życia, a z drugiej zamierzone migracje edukacyjne będą się odbywać na większe odległości w związku z łatwiejszym dostępem do studiów w dużych ośrodkach miejskich. Wyniki badania pokazały, iż tylko jedna hipoteza się potwierdziła.

Migracje edukacyjne odbywają się obecnie na większe odległości niż kilkanaście lat temu. Jednym z powodów tego może być łatwiejszy (przez mniejszą liczebność roczników i niższe wskaźniki skolaryzacji) dostęp do studiów w dużych ośrodkach, a także wzrost zamożności społeczeństwa (poprawa sytuacji finansowej społeczeństwa w stosunku do 2011 r. pozwala absolwentom szkół średnich na podjęcie nauki w miastach znacznie oddalonych od ich obecnego miejsca zamieszkania). Niestety, mimo lepszej niż przed laty sytuacji na rynku pracy oraz wyższego poziomu życia ludności, skala zamierzonych migracji definitywnych się zwiększa.

Porównując wyniki badań przeprowadzonych w 2011 r. oraz w 2024 r., stwierdzono również, iż:

1. Obecnie nieco więcej maturzystów ma zamiar kontynuować edukację, co może być spowodowane m.in. poprawą sytuacji materialnej wielu rodzin.
2. Zarówno teraz, jak i w przeszłości najczęściej wybieranym kierunkiem migracji edukacyjnych jest Wrocław. Obecnie dla wielu maturzystów objętych badaniem istotny jest nie tylko kierunek, ale również miasto, w którym będą kontynuować naukę, dlatego można sądzić, iż Wrocław jest dla nich atrakcyjniejszym miastem niż inne miejscowości. Łódź, mimo że jest macierzystym ośrodkiem regionalnym, przyciąga znacznie mniej abiturientów niż Wrocław. W przypadku wyboru studiów we Wrocławiu większą siłę przyciągania ma miasto niż kierunek czy uczelnia potencjalnych studiów.
3. Obecnie maturzyści wybierają różne miasta z całej Polski, w których chcieliby kontynuować naukę. Dla wielu z nich odległość nie jest przeszkodą, natomiast w 2011 r. maturzyści wybierali jako miasta swoich studiów: Wrocław, Warszawę, Łódź, Kraków oraz Poznań.

4. W przypadku obu grup badawczych w pytaniu dotyczącym docelowego miejsca zamieszkania po zakończeniu kształcenia najczęściej ankietowani wskazywali, że planują osiedlić się w mieście w innym województwie.
5. Aż 47,4% ankietowanych kobiet, które zamierzają kontynuować naukę, planuje po zakończeniu edukacji zostać w mieście, do którego „migruje na studia”; dla porównania – takie plany ma „tylko” 28,1% ankietowanych mężczyzn.
6. Coraz mniej osób po zakończeniu kształcenia ma zamiar pozostać na stałe w miejscu dotychczasowego zamieszkania. Częściej taką chęć wykazują mężczyźni.
7. Coraz większy odpływ osób – głównie kobiet – z obszarów pochodzenia będzie skutkował ograniczeniem możliwości odtwarzania się populacji na danym obszarze.
8. Wyniki badania ankietowego z 2024 r. pokazały, iż to mieszkańcy miast częściej od mieszkańców wsi wskazywali, że po ukończeniu edukacji planują osiedlić się w dotychczasowym miejscu zamieszkania. Z kolei mieszkańcy obszarów wiejskich częściej wskazywali, iż planują w przyszłości zamieszkać na wsi poza miejscem zamieszkania, ale w tym samym województwie.

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, iż na przestrzeni lat niektóre kwestie uległy zmianie oraz pogłębiły się istniejące już wówczas problemy. W kontekście przyszłych badań warto zwrócić uwagę na przyczyny migracji definitywnych młodzieży. Ważne jest również opracowanie rozwiązań, które będą zapobiegać takim migracjom, a także będą zachęcać do powrotu w rodzinne strony.

Wykaz literatury

- Bank Danych Lokalnych [BDL]. (b.d.). <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>
- Dolińska, A., Jończy, R. i Śleszyński, P. (2020). *Migracje pomaturalne w województwie dolnośląskim wobec depopulacji regionu i wymogów zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Główny Urząd Statystyczny [GUS]. (czerwiec 2023). *Edukacja w roku szkolnym 2022/2023 (wyniki wstępne)*. Pobrano z https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5488/21/1/1/edukacja_w_roku_szkolnym_2022-2023-wyniki_wstepne.pdf
- I Liceum Ogólnokształcące, im. Tadeusza Kościuszki w Wieluniu. (b.d). *Rok szkolny 2010/2011*. <https://lowielun.edupage.org/forms/?eqa=d2lkPWZvcmlzXlBhZ2luYXRvcml8xJm9mZnNldF9mb3Jtc19QYWdpbmF0b3JfMT04>
- Jończy, R. (2019). *Migracje a sytuacja demograficzna Polski*. Rządowa Rada Ludnościowa.
- Jończy, R. (2022). *Migracje edukacyjne „na studia”. Skala, kierunki, trwałość i konsekwencje dla rozwoju ekonomiczno-społecznego Polski*. Komitet Badań nad Migracjami Polskiej Akademii Nauk.
- Jończy, R., Rokita-Poskart, D. i Tanas, M. (2013). *Exodus absolwentów szkół średnich województwa opolskiego do dużych ośrodków regionalnych kraju oraz za granicę: w kontekście problemu depopulacji województwa oraz wyzwań dla szkolnictwa wyższego i regionalnego rynku pracy*. Wydawnictwo Instytut Śląski.

- Kiniorska, I. i Brambert, P. (red.). (2021). *Migracje pomaturalne na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*. Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju.
- Perspektywy. (b.d.). *Ranking Liceów Ogólnokształcących 2024*. <https://2024.licea.perspektywy.pl/2024/rankings/ranking-glowny-liceow>
- Powiatowy Urząd Pracy w Wieluniu. (marzec 2022). *Informacja o stanie i strukturze bezrobocia w powiecie wieluńskim według stanu 31.12.2022 r.* Pobrano 10 marca 2024 r. z <https://bip-pup.powiat.wielun.pl/res/serwisy/pliki/31941267?version=1.0>
- Raport o stanie powiatu wieluńskiego za rok 2021. (2022). Pobrano 10 marca 2024 r. z https://powiat.wielun.pl/files/37878/RAPORT_O_STANIE_POWIATU_WIELUNSKIEGO_ZA_ROK_2021.pdf
- Rokita-Poskart, D. (2021). *Ekonomiczne skutki migracji edukacyjnych do ośrodka akademickiego. Studium przypadku Opola*. Uniwersytet Ekonomiczny.
- Rokitowska, J. (2017). Skłonność do migracji młodych ludzi na przykładzie gminy Oborniki Śląskie – Potencjalne implikacje dla rozwoju lokalnego. *Ekonomia XXI Wieku*, 1(3), 119-132. DOI: 10.15611/e21.2017.1.08
- Szukalski, P. (2019). Depopulacja w Polsce. *Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny*, (10), 1-5.
- Wencel, M. (2011). *Zamiany absolwentów liceum dotyczące dalszego kształcenia, preferowanego zawodu, zatrudnienia i miejsca zamieszkania (na przykładzie I Liceum Ogólnokształcącego w Wieluniu)*. Praca licencjacka.